

Zachris Castrén modernisoituvan yhteiskunnan rakentajana vapaan sivistystyön puitteissa (työnimi)

Pia Castrén-Aaltonen

Miksi Zachris Castrénia pitäisi tutkia?

Zachris Castrénin henkinen perintö elää vahvasti vapaan sivistystyön traditiossa. Häneen viittaavat kaikki keskeisimmät vapaan sivistystyön tutkijat ja tunnustavat kiistatta Castrénin perustavaa laatua olevan merkityksen (ks. mm. Karjalainen 1984, Alanen 1986 b, Tuomisto 1985, 1989, 1991, 1998, 2003, Sihvonen 1996, Toiviainen 2002). Castrénia on kuitenkin tutkittu hyvin vähän. Muun muassa Tampereen ja Turun työväenopistojen rehtorina toiminutta Severi Nuormaata tutkinut Nest on todennut: ”Castrénin luomia periaatteita on pidetty vapaan sivistystyön kivijalkana, joihin on voitu vedota eri organisaatioiden toimintalinjauksien arvioinnissa. Tosiasiaksi kuitenkin jää, ettei Castrénin esittämien periaatteiden taustalla olevaa filosofiaa ole koskaan avattu lähempää tarkastelua varten.” (Nest 2005, 185). Myös Kantasalmi on omassa väitöstutkimuksessaan todennut, ettei Castrén ole vielä saanut ansaitsemansa huomiota suomalaisessa tutkimuksessa. (Kantasalmi 2008, 289)

Tutkimustehtävä

Tutkimuksen tavoitteena on luoda kuvaa Zachris Castrénista vapaan sivistystyön ja aikansa aikuiskasvatuksen kehittäjänä. 1900 –luvun alku oli Suomessa voimakasta modernin yhteiskunnan kehittymisen aikaa. Miten Zachris Castrénin ajattelu ja toiminta ilmentää modernia aikakautta?

Alustavia tutkimuskysymyksiä ovat:

1. Kuka oli Zachris Castrén, missä hän toimi ja vaikutti?
 - 1.1. Perhetausta ja opiskeluaika Helsingissä, opinnot muissa yliopistoissa Euroopassa
 - 1.2. Toiminta pohjalaisessa osakunnassa ja ylioppilaskunnassa
 - 1.3. Toiminta Suomen Nuorison liitossa
 - 1.4. Toiminta Kansanvalistusseurassa
 - 1.5. Dosenttina Helsingin yliopistossa ja opettajana Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa

1.6. Ensijohtajana Helsingin Työväenopistossa, opistoliikkeen kehittäminen

1.7. Muu yhteiskunnallinen toiminta

2. Yhteiskunnallinen tilanne 1900 –luvun alun Suomessa

2.1. Suomi autonomisena suuriruhtinaskuntana

2.2. Modernin yhteiskunnan syntyminen

3. Castrén modernin viitekehyksessä

- Castrénin verkosto, mm. Valvoja-lehden ryhmä
- Tukholman työväenopiston perustajan Anton Nyströmin ja muiden pohjoismaiden vapaan sivistystyön toimijoiden vaikutukset
- Englantilaisen ja saksalaisen aikuiskasvatuksen vaikutteet
- Muut (modernit) eurooppalaiset ajattelijat, joilta Castrén saanut vaikutteita

4. Z. Castrén mukana luomassa modernia yhteiskuntaa vapaan sivistystyön puitteissa

- Vapaa sivistystyö ennen Castrénia
- Castrénin teesit
- Miksi Castrén oli moderni? (Tässä yhteydessä ehkä myös ero Snellmanin ajatteluun)

Tutkimusaineisto

Castrénin oma kirjallinen tuotanto käsittää väitöskirjan Uskonnonfilosofisesta käsitteestä ja metoodista I-II (1899, 1903); Yhden miehen komiteamietinnön Valtio ja vapaa sivistystyö (1929), yhdessä Lauri Ingmanin kanssa laaditun artikkelin Kieltolain puolesta (1920) sekä Juoppouden sielullisista syistä -kirjoituksen (1936). Lisäksi häneltä on ilmestynyt lukuisia artikkeleita ja pääkirjoituksia Päivälehdessä, Helsingin Sanomissa, Henkisessä Työssä, Isossa Tietosanakirjassa, Kansallisessa Elämäkerrastossa, Kansanvalistuksessa, Kirjastolehdessä, Liitossa, Nuoressa Suomessa, Pyrkijässä, Työväenopistossa, Valvojassa ja Virittäjässä. Castrénin keskeiset kansansivistystyöhön liittyvät kirjoitukset on Wuorenrinteen ja Kososen toimesta koottu kirjaksi 1950. Nämä eri lehdistä ja kirjoista löytyvät artikkelit muodostavat keskeisen osan tutkimusaineistosta.

Toinen tärkeä aineisto on Helsingin suomenkielisen työväenopiston arkistossa säilytettävä Zachris Castrén –kokoelma, joka sisältää julkaisemattomia puheita, alustuksia, esitelmiä ja muita kirjoituksia sekä vuosikertomuksia ja muita julkaisuja. Kokoelmassa on myös mm. materiaalia, jota Castrén hankki matkoiltaan. Perehdyn myös hänen käymäänsä kirjeenvaihtoon, jota löytyy kansallisarkistosta sekä mm. Helsingin yliopiston Castrén –arkistosta. Lähteinä käytän myös työväenopiston opetusohjelmia Castrénin johtaja-ajalta sekä Helsingin kaupungin arkistossa säilytettäviä kaupungin valtuuston pöytäkirjoja, joista löytyy keskeinen tieto Helsingin työväenopiston perustamisesta.

Tutkimuskohteen esittely - Castrénin elämäkerta lyhyesti

Zachris Castrén syntyi 12.12. 1868 Oulussa tunnettuun kauppias-, pappis- ja kulttuurisukuun. Päästyään ylioppilaaksi Castrén opiskeli ensin Helsingissä ja sitten useissa Euroopan yliopistoissa uskonnonfilosofiaa ja siveysoppia. Hän väitteli 1899 filosofian tohtoriksi ja hänet nimitettiin 1903 käytännöllisen filosofian dosentiksi. Hän hoiti useina lukukausina myös käytännöllisen filosofian vt. professorin tehtäviä, muttei saanut virkaa. Vuonna 1928 hänelle myönnettiin kuitenkin ansioistaan professorin arvonimi. Castrén kuului opettajansa Thiodolf Reinin tavoin uudistusmieliseen filosofipolveen, joka sai innoituksensa J. V. Snellmanin kansallisuusfilosofiasta. Hän käänsi suomeksi von Harnackin ja Spencerin pääteokset ja esitti näiden ajatuksia Valvojassa ja muissa uudistusmielisissä aikakauslehdissä.

Merkittävin yksittäinen vaikuttaja Snellmanin ohella oli Rudolf Eucken, Nobelin kirjallisuuspalkinnon 1908 saanut idealistifilosofi ja Suomen ystävä, jonka johdolla Castrén opiskeli Saksassa ja johon hän piti myöhemminkin yhteyttä. Hänen läheisiä ystäviään olivat K. J. Ståhlberg, Eero Erkko, Niilo Liakka, Väinö Voionmaa, Santeri Alkio ja Rudolf Holsti. Ystäviin kuului myös mm. Arvid Järnefelt, jonka kaikki teokset hän arvosteli ja analysoi Valvojassa. Castrén kuului Päivälehteä julkaiseviin uudistusmielisiin kulttuuri- ja sosiaaliliberaaleihin ja saavutti nopeasti tärkeän mielipidejohtajan aseman. 1900-luvun vaihteessa hänet valittiin muun muassa ylioppilaskunnan puheenjohtajaksi, nuorisoseuraliikkeen keskuselimen Suomen Nuorison Liiton esimieheksi ja aikakauslehti Valvojan päätoimittajaksi. Castrénia pidettiin nuorisoseuraliikkeen todellisena henkisenä isänä, sillä Wuorenrinteen mukaan ”hänen päässään syntyivät useimmiten ne ajatukset ja aloitteet, jotka Santeri Alkio sitten käytännössä toteutti” (Wuorenrinne 1950). Castrén oli perustamassa Nuorsuomalaista Puoluetta 1904 ja kuului K. J.

Ståhlbergin tavoin sen vasemmistosiiven eli ”varpusten” johtajiin. Hän kuului useiden vuosien ajan puoluehallitukseen, ja hänet valittiin 1909 myös eduskuntaan. Valtiopäivät hajotettiin kuitenkin jo samana vuonna, ja samalla päättyi myös aktiivinen poliitikon ura.

Castrénin elämässä tapahtui tärkeä käänne 1914, kun hänet nimitettiin Helsingin suomenkielisen työväenopiston johtajaksi. Hän johti opistoa kuolemaansa saakka ja loi tänä aikana yhä edelleen voimassa olevan perustan tieteenomaiselle työväenopistoliikkeelle.

Ennen tuloaan Helsingin työväenopiston johtajaksi Castrén oli jo perehtynyt useihin vapaan kansansivistystyön aloihin, mm. toiminut Suomen nuorison liiton puheenjohtajana sekä Kansanvalistusseuran johtokunnassa. Tultuaan valituksi työväenopiston johtajaksi hän joutui muodostamaan käsityksensä ja määrittelemään suhteensa työväenopistotoimintaan. Sivistyksen käsite oli Castrénille keskeinen lähtökohta. ”Jokaisella kansalaisella oli sekä oikeus että velvollisuus pyrkiä sivistyksestä osalliseksi, koska se auttoi häntä tajuamaan ja ymmärtämään niin hyvin ihmiselämän merkitystä yleensä kuin omaakin asemaansa ja tehtäväänsä yhteiskunnassa”, siteeraa Huuhka Castrénia. (Huuhka 1990, 147)

Kansalaissodan puhkeaminen 1918 oli Castrénille suuri järkytys ja hän tuomitsi jyrkästi punaisten toimet. Hän piti kuitenkin myös porvarillisia puolueita osasyllisinä tapahtuneeseen ja syytti oikeistoa sotatilan käyttämisestä työväenliikkeen nujertamiseen; yhteiskunnan ristiriitoja ei voitu ratkaista väkivallan, vaan tarmokkaan valistus- ja uudistustyön avulla. Hän yritti taivutella sodan osapuolia rauhanneuvotteluihin ja liittyi salaiseen ”edistysmielisten klubiin”, joka pohti keinoja syvällisten yhteiskunnallisten uudistusten aikaansaamiseksi ja kapinan kukistamista seuraavan oikeistolaisen ”luokkakoston” estämiseksi. Castrénin mielestä hävinneen osapuolen mielivaltainen kohtelevuus oli paitsi moraalisesti väärin myös vastoin kokonaisuuden etua, sillä yhden yhteiskuntaluokan tahto jäisi näin toteutumatta. Lähtökohtana tuli olla kansan oma tarve, uudistusten toteuttaminen pitäisi tapahtua kansan itsensä kautta. Työväen nujertaminen oli muutenkin lyhytnäköistä, sillä se syventäisi entisestään työväestön katkeruutta ja loisi näin uutta ”anarkistista käyttövoimaa”, jonka hallitseminen kävisi ennen pitkää ylivoimaiseksi lujallekin järjestysvallalle. Castrénin yhteiskunnallinen toiminta oli kuitenkin pääasiassa näkymätöntä ja suostuttelevaa vaikuttamista, joka jäi vain suppean lähipiirin tietoon.

Castrénin toiminnan keskeisimpiä kohteita oli myös Kansanvalistusseura, jonka johtokuntaan hän kuului v:sta 1903 ja jonka puheenjohtajana hän toimi 1919-38. Maailmansotien välisenä

aikana hän oli myös Suomen työväenopistojen liiton puheenjohtaja, Yhteiskunnallisen korkeakoulun kansansivistysopin opettaja sekä valtion kansansivistys- ja aikuiskasvatustieteiden perustan luoneen yhden miehen komitean puheenjohtaja. Tärkeä oli myös jäsenyys 1918 asetetussa uskontokomiteassa, jossa hän edusti nuoruusvuosiensa ihanteille uskollisena radikaalia uudistuslinjaa. Hän kannatti komitean ainoana porvarillisena jäsenenä täydellistä uskonnonvapautta, mikä edellytti koulujen pakollisen uskonnonopetuksen lopettamista ja korvaamista uudella siveysopilla.

Castrénin poliittinen toiminta jatkui aina 1930-luvun puoliväliin saakka noudattaen jo nuorena omaksuttuja aatteellisia ihanteita. Hän osallistui sekä lapuanliikkeen vastaiseen kansalaistoimintaan että poliittisesti epäilyttävänä pidettyyn rauhantyöhön. Poliittisessa historiassa Zachris Castrénin työ on jäänyt kuitenkin muiden 1900-luvun alun liberaalien tavoin suurempia aatteellisia ryhmittymiä edustavien vaikuttajien varjoon. Castrén kuoli Helsingissä 31.1. 1938. (Wuorenrinne & Kosonen 1950, Muiluvuori 2003)

Castrénin ajattelun keskeisiä käsitteitä ja merkitys vapaan sivistystyön traditiossa
(Eri tutkijoiden artikkeleiden ja tutkimusten referointia)

Huuhka tuo esille Castrénin käsitteellisen puheissaan ja kirjoituksissaan työväenopiston tehtävää, opistotoiminnan puolueettomuutta, opetuksen tieteellisyyttä, opistojen suhdetta valtiovaltaan ym. opistoliikkeen keskeisiä kysymyksiä. Hän mainitsee erikseen erityisen merkittävänä Castrénin laatiman mietinnön Valtio ja vapaa kansansivistystyö, jossa esitettyjen periaatteiden mukaisesti vapaa kansansivistystyö itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä kehittyi. (Huuhka 1990, 146-148)

Huuhka mainitsee Castrénin vaikuttaneen merkittävästi hänen jälkeensä Helsingin työväenopiston johtajaksi valittuun T. I. Wuorenrinteeseen, jonka toimesta perustettiin opistoliikkeen kehityksen kannalta keskeinen Työväenopisto-lehti. Huuhka toteaa ettei näiden kahden herran yhteistoimintaa näyttänyt häiritsevän se, että Castrén oli syvälinen ajattelija ja Wuorenrinne lennokka improvisoija. (Huuhka 1990, 152)

Aulis Alanen toteaa kirjoittamassaan Johdatus aikuiskasvatukseen –oppikirjassa, että aikuiskasvatustieteen teoreettisen ajattelun kehittymisen kannalta merkittävää oli Yhteiskunnallisen korkeakoulun ja kansansivistysopin oppiaineen perustaminen 30-luvun alussa.

Oppiaineen ensimmäiseksi opettajaksi valittiin Zachris Castrén, ”jolle hyvin perustein on annettu pioneeriasema aikuiskasvatuksen teoriajärjestelmän kehittäjänä. Castrén oli ennen muuta filosofi, mutta hän seurasi myös aikansa psykologista ja sosiologista tutkimusta ja käytti sen aineksia kansansivistysopin perusteiden rakentamisessa”. Alanen kuitenkin toteaa kansansivistysopin olleen pitkään pääasiallisesti aatefilosofian ja eri työmuotojen faktatietojen yhdistelmä, eikä sen kehittymiselle niin ulkomainen kuin kotimainenkaan vähäinen empiirinen tutkimus antanut kehittymisen mahdollisuutta (Alanen 1986, 46).

Kuvatessaan vapaan sivistystyön normatiivista tehtäväkäsitystä ja sen kehittymistä Alanen nostaa esille Castrénin määritelmän vapaasta sivistystyöstä ja siihen liittyvät viisi teoreettista käsitettä, joita Alanen kutsuu kehysnormeiksi. Ne ovat kokonaispersoonallisuuden kehittäminen, omaehtoisuus, opinnollisuus, yleissivistävät harrastusopinnot tehtäväalana sekä organisaation itsesäätelyn vapaus. Alanen toteaa kaikkien viiden olevan teoreettisina käsitteinä kompleksisia ja monitulkintaisia ja jättävänsä niiden teoreettisen perustan selvittelyn vähälle (Alanen 1986, 54). Hän esittelee nämä teemat ja niihin liittyviä muiden aikalaisten kuten Alkion, Voionmaan ja Liakan tekstejä. Alanen toteaa, että vapaan sivistystyön peruseriaatteista keskusteltaessa on 1980-luvulle asti toistuvasti turvauduttu ennen muuta Castréniin ja että ”Castrén onkin epäilemättä eniten vaikuttanut perinteisen tehtäväkäsityksen käsitteellistymiseen Suomessa” (mt. 55). Lisäksi hän toteaa Castrénin sulattaneen ja muokanneen praktiseen teoriaansa erityisesti englantilaisen aikuiskasvatuksen johtoajatuksia, mutta seuranneen myös Ruotsin ja Saksan kansansivistyskirjallisuutta. (Alanen 1986)

Tiedon ja taidon tiellä -teoksessa vuonna 1969 Alanen Sihvosen mukaan kritisoi Castrénin esittämiin periaatteisiin nojautumista. Alanen esitti artikkelissaan, että jäykkä takertuminen Castrénin joihinkin aikaansa sidottuihin ideoihin ja teeseihin on johtanut virallisen tehtävänasettelun ja tosiasiallisen toiminnan ristiriitoihin. (Sihvonen 1989). Artikkelissa käsitellään vapaan sivistystyön tehtäväaluetta, jonka Castrénin tekemää määrittelyä Alanen ei pitänyt nykyaikaisena. Toinen teema oli opistojen henkinen ilmapiiri, josta Castrén oli todennut, että opistojen tulisi palvella ensisijaisesti työväestöä. Alasen mukaan tämän päivän opistoissa on kaikkien väestöryhmien voitava tyydyttää yhtäläisesti omia sivistystarpeitaan: tätä edellyttää puolueettomuuden vaatimus. Sihvosen mukaan latteasti esitetty puolueettomuuden vaatimus on kuitenkin johtanut siihen, että opistot karttelevat päivänpolttavien kysymysten esittämistä. Castrén ei kuitenkaan ollut tarkoittanut tätä, vaan sitä, että eri kantojen edustajille annetaan tasavertaiset mahdollisuudet tuoda esille ja perustella omia näkemyksiään. Ihmisyden

puolustaminen oli Castrénin mielestä opistojen arvopäämäärä ja ihmisyyttä edistetään parhaiten avartamalla ihmisten yhteisyyden tuntoa ja yhteisymmärrystä. Pelkkä yhteiskunnallisten ongelmien tieteenomainen, puolueeton käsitteleminen ei ihmisyyden peruskysymysten käsittelyssä Sihvosen mielestä riitä. (Sihvonen 1989, 65-66)

Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen historiallista kehitystä koskevassa artikkelissaan Tuomisto tuo esille, että vapaan kansansivistystyön tehtäväkäsityksen muotoilemisessa oli ilmeisen määräävä vaikutus muutamalla vuosisadan alkupuolella toimineella henkilöllä. Näitä olivat Niilo Liakka, Santeri Alkio, Väinö Voionmaa, T.I. Wuorenrinne ja Zachris Castrén. Tuomisto viittaa Castrénin komiteamietintöön vuodelta 1929, jota hän kutsuu suomalaisen vapaan kansansivistystyön perusasiakirjaksi, esitellessään valistus- ja sivistyskäsitteen välillä käytyä keskustelua, jossa Castrén oli asettunut sivistys-käsitteen kannalle. Hän oli perustellut näkemystään sillä, että sanalla sivistys on ihmisolemusta syvemmin ja monipuolisemmin koskeva merkitys kuin sanalla valistus. Tuomiston mukaan Castrénin komiteamietinnössään esittämä määritelmä soveltuu pääajatuksiltaan edelleen vapaan sivistystyön lähtökohdaksi, joskin jotkut painotukset ovat jonkin verran muuttuneet. Samassa yhteydessä Tuomisto toteaa Alasen määritelleen vapaan sivistystyön perinteisen tehtäväkäsityksen olennaiset piirteet pitkälti Castrénin ajatusten pohjalta. (Tuomisto 1991)

Tuomisto toteaa, että aikuiskasvatusopin ja -tieteen juuret ulottuvat 1920-luvun lopulle, jolloin kansansivistysopin opetus aloitettiin Kansalaiskorkeakoulussa. Kansansivistystyön toimintamuotojen kehitys oli tullut siihen vaiheeseen, että tarvittiin alan opettajille ja toimihenkilöille systemaattista koulutusta. Tätä varten perustettiin Helsinkiin Kansalaiskorkeakoulu 1925. Ensimmäiseksi kansansivistysopin sivutoimiseksi opettajaksi valittiin Castrén, jota pidettiin monipuolisena sivistyspersoonana ja joka nautti eri kansansivistyssektoreilla työskentelevien keskuudessa laaja-alaista luottamusta. Tuomiston mukaan Castrén oli 1900-luvun alun keskeisin suomalainen kansansivistystyön ajattelija, teoreetikko ja mielipiteenmuodostaja. Hän oli korostanut jo hyvin varhain tieteellisen tutkimuksen ja lähestymistavan merkitystä kansansivistystyössä ja oli esittänyt kansansivistysopin oppituolin perustamista Helsingin yliopistoon jo 1924. Castrénin mielestä vapaata kansansivistystyötä tuli valaista psykologisen, eettisen ja sosiologisen tutkimuksen keinoin käyttämällä niitä metodeja, joita nuo tieteenalat käyttivät. (Tuomisto 1998)

Tuomisto toteaa Castrénin selkeyttäneen omana aikanaan kansansivistysopin filosofisia ja yhteiskunnallisia perusteita. Kun aiemmin kansanvalistus oli ollut lähinnä sivistyneistön kansan parissa harjoittamaa tiedonvälitystä, Castrénin myötä kansansivistystyölle asetettiin aivan toisenlaiset tavoitteet: 1. sen tuli kohdistua koko väestöön, 2. sen tuli ottaa huomioon ihmisen persoonallisuuden kasvu ja kehitys kokonaisuudessaan, 3. tavoitteeksi asetettiin itsekasvatusharrastuksen herättäminen ja 4. opiskelu nähtiin itsetarkoituksena, ei yksin välineenä. Tämä merkitsi paradigman muutosta kapea-alaisesta valistamisesta laaja-alaiseen sivistämiseen. (Tuomisto 1998)

1920-luvulla kansansivistystyö oli voimakkaasti laajentunut ja keskeisille organisaatioille alettiin maksaa lain perusteella valtionapua. Tässä tilanteessa vapaan kansansivistystyön ja valtion suhde kaipasi selkeyttämistä ja perustettiin komitea (Castrénin yhdenmiehen komitea) asiaa miettimään. Mietinnössä Castrén määritteli Tuomiston mukaan valtiovallan ja vapaan kansansivistystyön suhteen niin selkeästi, että se kelpasi toiminnan perustaksi aina 1990-luvulle saakka. Tuomisto määrittelee mietinnön alan historian ja teoriakehittelyn kannalta keskeiseksi dokumentiksi (Tuomisto 1998). Castrénin näkemys vapaan sivistystyön suhteesta valtiovaltaan oli, että vapaan sivistystyön ja sitä harjoittavien kansanliikkeiden tulee säilyttää autonomisuutensa, vaikka valtion tuleekin tukea niitä taloudellisesti. Tuomisto toteaa Castrénin korostaneen, että vapaan sivistystyön opetuksen on oltava ”pätevää ja vakavaa”, olkoon se yhteydessä minkä tahansa tunnesuunnan kanssa. Jos opetus täyttää nämä asiallisuuden ja opinnollisuuden vaatimukset, ei valtionkaan pitäisi sille muita ehtoja asettaa. Jos se näin tekisi, olisi kyseessä ”sensoritoiminta”, valtion ei tule millään tavalla puuttua opetuksen sisältöön (Tuomisto 2003, 61-62). Castrén on myös todennut, että vaikka opetuksen tulee olla puolueetonta, se ei saa merkitä aatteellisuuden kieltämistä. Kaikessa sivistystyössä tulee pyrkiä totuuteen ja on oltava valmis kuuntelemaan sellaisiakin ajatuksia, jotka ensi näkemältä ovat täysin omien ajatusten vastaisia. Tuomisto toteaa selvän enemmistön omaksuneen tämän Castrénin vapaamielisen ja avaran kannan. (Tuomisto 2003, 56)

Artikkelissaan ”Aikuiskasvatuksen suuri linja – sivistyksellisen tasa-arvoisuuden edistäminen” kansansivistystyön vakiintumisen kaudesta puhuessaan hän esittää, että Castrénin mukaan kansanvaltaisesti järjestetyssä yhteiskunnassa tehokkaan ja määrätietoisen vapaan kansansivistystyön merkitys on ilmeinen. Ajatuksensa Castrén oli perustanut Englannin hallituksen vuosina 1918-19 asettaman aikuiskasvatuskomitean loppuraporttiin (Final Report), jossa todetaan, että yhteiskunnan veloituksena on aikuiskasvatuksen järjestäminen kaikille

kansankerroksille. Vaikka eri väestöryhmille vaadittiin yhdenmukaisia opiskelumahdollisuuksia, Castrén katsoi, että toiminnan piti kuitenkin perustua kunkin kansalaispiirin omiin tarpeisiin. (Tuomisto 1989)

Vapauden käsitettä vapaassa sivistystyössä tarkastelevassa artikkelissaan Tuomisto tuo esille ammatillisen ja ei-ammattillisen koulutuksen suhdetta pohtiessaan, että Castrénin kanta oli jo vuonna 1929, ettei puhdas ammattisivistys kuulu vapaan kansansivistystyön piiriin. (Tuomisto 2003, s 51). Sen sijaan persoonallisuuden kehittämistä on aina pidetty vapaan sivistystyön yhtenä perustavoitteena. Tuomisto kertoo, että tanskalaisen Harald Höffdingin käytyä luennoimassa Helsingissä keväällä 1911, oli Castrén kääntänyt hänen luentonsa suomeksi ja ne julkaistiin kirjana Persoonallisuusperiaate filosofiassa. Kirjalla on Tuomiston mukaan ollut merkittävä vaikutus suomalaisiin kansansivistäjiin. (Painamaton opetusmoniste s. 7) Tuomisto siteeraa Castrénin artikkelia ”Mitä on persoonallisuus” (1913, 94-96): ”Ihanteena ja kaipuuna persoonallisuus on siveelliseltä katsantokannalta olemassa. Enemmän tai vähemmän epätäydelliseksi sen toteuttaminen jää onnellisissakin tapauksissa. Mutta kenessä tämä persoonallisuuden tietoisuus on kerran herännyt, hänessä se ei lakkaa vaatimustaan asettamasta, sitä vaatimusta, että yksilön on tunnustettava itsensä vapaaksi ja oman itsensä edessä vastuunalaiseksi”. Tuomisto toteaa Höffdingin ja Castrénin ajattelussa olevan keskeistä sen, että he näkevät persoonallisuuden kehittyvän muitten ohjauksessa entistä enemmän omaa, persoonallista näkemystä kohti, olipa kysymys sitten yksilön tiedollisesta, eettisestä, esteettisestä tai muusta kehityksestä. (Painamaton opetusmoniste, s. 8)

Tarkastellessaan vapauspyrkimyksiä vapaan sivistystyön eri vaiheissa, Tuomisto toteaa Castrénin ja muiden ajan kansansivistäjien katsoneen, että vuoden 1918 kansalaissota oli osoitus harjoitetun kansanvalistustyön tehottomuudesta ja pinnallisuudesta. Haastavaksi tehtäväksi nähtiin kansallisen yhtenäisyyden palauttaminen. Castrén on esittänyt tähän liittyvät ajatuksensa komiteamietinnössään, joka ei ole organisaatio- vaan toimintakeskeinen ja antaa hyvän lähtökohdan aikuisten omaehtoisille opinnoille. Tavoitteena on, että heistä tulee sivistyneitä ihmisiä ja yhteiskunnan vastuukykyisiä jäseniä. Kansansivistystyön tulee kuitenkin tapahtua sellaisissa olosuhteissa, jotka kansalaiset tuntevat omikseen. Tuomiston mukaan Castrén haluaa tässä korostaa moniarvoisen yhteiskuntanäkemyksen merkitystä vapaan kansansivistystyön peruslähtökohtana. (Tuomisto 2003, 66-68)

Juha Sihvonen käy teoksessa ”Kriittinen ajattelu aikuiskasvatuksessa” omassa artikkelissaan läpi viisi Castrénin esittämä vapaan sivistystyön periaatetta: Opiskelijan itsemääräämisoikeus ja itsehallinto, yleissivistys tehtäväalueena, opetuksen tieteenomaisuus, puolueettomuus ja henkinen ilmapiiri sekä ihmisyyden arvopäämääränä. Sihvonen katsoo pääsääntöisesti kaikkien näiden periaatteiden kantavan vielä nykyäänkin (1989), tosin ammatillisen aikuiskoulutuksen sallimista opistoille Sihvonen kannattaa. Tieteenomaisuuden vaatimusta Sihvonen pitää myös nykyopistoille liian kapea-alaisena, sillä taideaineiden ja käytännön aineiden osuus opetuksesta on kasvanut huomattavasti Castrénin ajoista. Sihvonen kommentoi Alasen kritisoimaa Castrénin ajatusta opistojen työvälillä ominaisesta ”henkisestä ilmapiiristä” ja toteaa, että yhteiskunnallinen kehitys on johtanut siihen, ettei sellaisia henkisiä ilmapiirejä yksinkertaisesti enää ole olemassa, joita Castrén tällä termillä on tarkoittanut. Puolueettomuudesta Sihvonen toteaa, että sen vaatimus ei estänyt Castréniakaan ottamasta kantaa ihmisyyden puolesta ja varoittamasta toisen maailmansodan alla sotamielisestä isänmaallisuudesta ja kritisoimasta avoimesti fasistisia oppeja. ”Castrénilla ei ollut ongelmia tehdä valintoja erilaisten arvojen välillä, eikä häntä voi sen vuoksi syyttää opistojen nykyisestä hengettömyydestä” kirjoittaa Sihvonen. (Sihvonen 1989)

Sihvonen pohjaa väitöskirjatutkimuksensa ”Sivistystä kaikille vai valituille” Castrénin määrittelemiin opistotoiminnan perusarvoihin, joiksi hän toteaa kokonaispersoonallisuuden kehittämisen, tieteenomaisuuden, oppimissuuden, puolueettomuuden ja vapauden. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten 1990-luvun alun murroskausi on vaikuttanut opistotoiminnan perusarvoihin, tehtäväkäsitykseen ja -alaan, rahoitukseen ja hallintoon sekä rehtorien työhön. Koska Sihvosen tutkimus on luonteeltaan käytännöllinen, hänen tavoitteenaan ei ollut tarkemmin analysoida Castrénin ajattelua, vaan hän käyttää Castrénin määrittelyjä tutkimushaastattelunsa perusteena. Sihvonen esittelee tutkimuksessaan nämä perusarvot, mihin traditioon ne perustuvat ja mitä Castrén on niistä lausunut. Ongelmaksi historiallis-geneettiselle analyysilleen hän näkee, että aihepiiriin liittyvää tutkimusta oli saatavilla suhteellisen vähän. (Sihvonen 1996)

Myös Timo Toiviainen on perustanut ajattelunsa Castrénin teeseihin Helsingin suomenkielisen työväenopiston tilaamassa tutkielmassa Vapaan sivistystyön visiot. Tämän visioasiakirjaksi kutsutun julkaisun alussa Toiviainen käsittelee kursorisesti Castrénin kansansivistysopillisia käsityksiä ajatuksena tarjota vapaalle sivistystyölle mahdollisuus pohtia, ovatko Castrénin ajatukset vielä tänään ja huomenna ajankohtaisia. Tässä erittelyssä Toiviainen tukeutuu pääasiassa Castrénin yhden miehen komiteamietintöön Valtio ja vapaa kansansivistystyö. (Toiviainen 2002)

Käsitellessään vastuullisuuden teemaa hän toteaa, että Castrénin mukaan vapaan sivistystyön tukeminen on itse asiassa valtion edun mukaista. Toiviainen toteaa Castrénin saaneen vaikutteita Snellmanilta todetessaan, että kansansivistys on ainoa kohtuuttoman taloudellisen eriarvoisuuden torjumisen ja kansalaisen ”ihmiseksi tulemisen” keino. Toiviainen siteeraa Castrénia: ”Valtiolla on oikeus vaatia sivistystä kaikilta jäseniltään ja valtion velvollisuutena on antaa kaikille tilaisuutta sivistyksen hankkimiseen.” Tämä Toiviaisen ”snellmanilais-castrénilaiseksi” nimeämä sivistysajattelu ei Toiviaisen mukaan noussut eettiseltä tai filantrooppiselta pohjalta, vaan siltä oletetulta reaali-perustalta, että kansakunnan kokonaisuus vaati sellaista politiikkaa, joka takaa yhteiskuntarauhan ja mahdollistaa kaikille kansankerroksille kohtuullisen elämän. (Toiviainen 2002, 17)

Toisena teemana Toiviainen ottaa esille keskustelun sivistyksen ja valistuksen välisestä suhteesta, jossa Castrén oli asettunut sivistyksen kannattajaksi, koska se hänen mukaansa koskettaa ihmisolemusta syvemmin ja monipuolisemmin. Toiviainen itse haluaa ”pelastaa” valistuksen takaisin vapaan sivistystyön tehtäväalueeksi. Hän toteaa kuitenkin, että koska Castrén tarkoitti sivistystyöllä mm. edellytyksiä hyvän elämän luomiselle sellaisena kuin ihminen itse sen mielsi, puoltaa se edelleen paikkaansa. Castrén ei Toiviaiseen mukaan kuitenkaan rajoittanut vapaan sivistystyön tehtävää vain yksilön omien oppinnollisten tavoitteiden tukemiseen, vaan hän erotti työssä myös yhteisöllisen, yhteisvastuuta edellyttävän aspektin: ”Vapaa sivistystyö pyrkii silloin [kun yleinen oppivelvollisuus on kaikkialla maassa toteutettu] kansalaisissa toteuttamaan sitäkin itsensä kehittämisen harrastusta, joka ilmenee järjestettynä opiskeluna kansalaismielen ja ihmistunnon syventämiseksi.” (Toiviainen 2002, 19-22)

Pohtiessaan kenelle vapaa sivistystyö on tarkoitettu Toiviainen viittaa Castrénin ajatukseen ”sivistämisen etu ja velvollisuus kuuluu *kaikille* kansalaisille...” Castrén on selkeästi tuonut esille myös ajatuksen, että ihminen on moraalisesti velvoitettu kehittämään itseään. Tähän liittyen Toiviainen toteaa Castrénin oivaltaneen klassiset sudenkuopat, joihin keskiluokkaisesti ajatteleva koulutuksen suunnittelija on aina voinut langeta todetessaan, että ”kansansivistystyössä ei saa yleissivistyksenä pitää yksinomaan sitä, mikä vain joillekin määrätyille piireille, esim. virkamiespiireille tai n.s. henkisen työn tekijöille on historiallisesti muodostunut omaksi sivistysmuodoksi”. Toiviainen jatkaa, että tällä edelleenkin mitä ajankohtaisimmalla linjauksella on suora looginen yhteys kahteen seikkaan: Castrén katsoi sivistystyön laadun, sisällön riippuvan kunkin oppijan arjen todellisuudesta ja velvoittaessaan eri

ammatti- ja koulutusryhmiin kuuluvat aikuiset kehittämään itseään, hän toisaalta edellytti myös sitä, että opetuksen järjestäjä ottaa huomioon nämä opiskelijan ”elämänehdot”. (Toiviainen 2002, 23)

Myös Toiviainen ottaa tutkielmassaan esille vapaan sivistystyön ja ammatillisen koulutuksen välisen rajanvedon. Toiviainen ymmärtää Castrénin näkemyksen, ettei vapaan sivistystyön tule pitää sisällään ammatillista koulutusta siitä yhteiskunnallisesta todellisuudesta käsin, jota silloin elettiin. Sekä suomalaisista että tanskalaisista kansanopistoista oli nimittäin moneen otteeseen yritetty tehdä ammattikoulua, joka olisi Toiviaisen mukaan tietenkin vesittänyt oppilaitoksen alkuperäisen tarkoituksen. Koska Castrén tunsi hyvin sekä englantilaisen että pohjoismaisen kansansivistystyön periaateratkaisut, joissa oli päädytty siihen, että ammatillinen koulutus ei kuulu vapaaseen sivistystyöhön, hän avarassa humanistisessa sivistyskäsityksessään kallistui epäröimättä tälle englantilais-pohjoismaiselle linjalle. (Toiviainen 2002, 24-25)

Viidentenä seikkana Toiviainen tuo esille vapaan sivistystyön tehtävän ”saada hereille” aikuisten vapaita itsekasvatuspyrkimyksiä. Tässä Toiviainen kokee Castrénin ”iskeneen rekrytoinnin ja muun aikuispedagogiikan ytimeen” liittyen koulutukseen osallistumisen ja kulttuuripalvelujen käytön kasautumiseen. Tämä taas liittyy yhteiskunnasta syrjäytymisen ja huono-osaisuuden periytyvän problematiikkaan. (Toiviainen 2002, 28)

Viimeisenä näkökulmana Toiviainen käsittelee kysymystä vapaan sivistystyön vapaudesta, josta Castrén on esittänyt Toiviaisen mukaan seitsemän teesiä: 1. valtion on tunnustettava vapaalle kansansivistystyölle oma asema kasvatus- ja opetusjärjestelmässä, 2. valtion on avustettava taloudellisesti kansansivistystyötä, 3. valtion on annettava tuen saajalle laaja itsemäärämisvalta, 4. valtiolla on oikeus valvoa laatua, jotta sen voidaan todeta olevan ”vakavaa ja kasvatusopillista arvostelua kestävä”, mutta se ei saa puuttua opetuksen sisältöön tai pedagogisiin ratkaisuihin, 5. valtio voi käyttää ohjaavaa tarkastusta kuitenkin huomioiden sen, että opiskelijoiden suorittama työn arvio voi olla relevantimpi ja täsmällisempi ”valvonnan” muoto, 6. valtion tuen saajan ja valtion suhteen tulee perustua ensisijaisesti keskinäiselle luottamukselle ja opetushenkilöstön ammattitaidolle sekä sille vakavuudelle, jolla aikuisopiskelijat opintojaan harjoittavat sekä 7. vapaan sivistystyön oppilaitosverkoston on edustettava yhteiskunnallista ja maailmankatsomuksellista moniarvoisuutta, mutta oppilaitos on kuitenkin oikeutettu ottamaan opetussuunnitelman perustaksi edustamansa yhteisön arvot. Toiviainen toteaa, että näiden periaatteiden yli 70-vuotinen merkitys on siinä, että ne ovat mahdollistaneet laadullisesti ja

määrällisesti korkeatasoisen sekä profiililtaan omaleimaisen vapaan kansansivistystyön järjestelmän kehittämisen Suomeen. (Toiviainen 2002, 30-32)

Mitä on moderni?

Modernin käsite on hyvin kompleksinen. Uskoisin kuitenkin pystyväni rajaamaan modernin käsitteen tätä tutkimusta palvelevalla tavalla. Modernille ominaista on mm. seuraavat seikat:

- rationaalisuus ja usko järkeen
- sekularisaatio eli maallistuminen
- teollistuminen ja massatuotanto
- kapitalismi
- usko edistykseen ja aineelliseen kasvuun
- yhteiskunnallisten alojen, kuten etiikan, politiikan, oikeuden ja talouden eriytyminen toisistaan ainakin käsitteellisesti
- kaupungistuminen
- moderni löysi subjektin

Teesini on, että Z. Castrén edusti modernin ajattelun avant gardeä Suomessa. Hänen toiminnallaan vapaan sivistystyön kehittämiseksi oli merkittävä osuus Suomen muodostumisessa moniarvoiseksi demokraattiseksi valtioksi. Hänen näkemyksensä opetuksen tieteenomaisuudesta, puolueettomuudesta ja opettajan ammatillisesta pätevyydestä opetuksen laadun takeena ovat hyvin moderneja. Edelleen vaatimus yksilön vapaudesta päättää itsenäisenä subjektina omasta elämästään ja kehittää itseään omista lähtökohdistaan edusti modernia ajattelua samoin kuin opistojen autonominen asema päättää opetuksen sisällöstä riippumatta valtion kontrollista.

Lähteet

Alanen, Aulis, 1986. Johdatus aikuiskasvatukseen. Helsinki: Oy Yleisradio Ab

Alanen, Aulis, 1986. Sivistysjärjestöjen tehtäväkuvan muuttuminen. Tampereen yliopisto.

Aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitos 23/1986

- Alanen, Aulis, 1997: Aikuiskasvatuksen arvofilosofi, poleeminen individualisti, humanisti. Teoksessa Tuomisto, J. & Oksanen, R. (toim) Urpo Harva - filosofi, kasvattaja, keskustelija. Tampere 1997: Tampereen yliopisto.
- Filander, Karin, 2005. Tutkimuksen muuttuvat tähtäyspisteet. Teoksessa Heikkinen, Anja (toim) Aikuiskasvatuksen tutkimuspolut. Aikuiskasvatuksen tutkimusseura(julk) Kansanvalistusseura(kustantaja). Vantaa: Dark Oy.
- Harva, Urpo, 1971. Suomalainen aikuiskasvatus. Helsinki: Tammi.
- Huuhka, Kosti 1990. Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.
- Höföding, Harald 1911. Persoonallisuusperiaate filosofiassa. Helsinki: Otava (Käännös Zach. Castrén)
- Kantasalmi, Kari 2008. Yliopistokoulutuksen avoimuus ja refleksiivisyys. Helsingin yliopisto: Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 215
- Karjalainen, Erkki ja Toiviainen, Timo 1984. Vapaan kansansivistystyön vaiheet. Espoo: Amer- yhtymä Oy, Weilin+Göös kirjapaino
- Muiluvuori, Jukka 2003 Kansallisbiografia. Castrén, Zachris. Helsingin työväenopiston johtaja, Henkisen Työn Yhtymän varapuheenjohtaja, kansanedustaja
- Nest, Mauri 2005. Kansan, sivistyksen tähden. Severi Nuorman vaiheita kansallisen murroksen vuosina. Tampere: Pilot-kustannus Oy
- Riikonen (toim) 2003. Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Helsinki: Kansanvalistuseura
- Salo, Petri: Vapaan sivistystyön tutkimus. Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009-2012, Opetusministeriön asettaman valmisteluryhmän loppuraportti Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009:12
- Salo, Petri: Vapaan sivistystyön tutkimus Vapaan sivistystyön kehittämisohjelman valmisteluryhmälle 24.06.2008. Julkaisematon raportti(psalo@abo.fi)
- Sihvonen, Juha 1989. Murtuvatko opistotyön ”myytit? Teoksessa Kriittinen ajattelu aikuiskasvatuksessa. (s. 65-74) Vapaan sivistystyön XXXI vuosikirja. Kansanvalistusseura. Helsinki: Kirjastopalvelu oy.
- Sihvonen, Juha 1996. Sivistystä kaikille vai valituille? Kansalaisopistotoiminnan kehitys vapaasta kansanvalistustyöstä maksupalveluun. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 519. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Toiviainen, T. 2002. Vapaan sivistystyön visiot. Castrénilaista laatuviiniä uusissa tammitynnyreissä. Helsingin kaupungin suomenkielinen työväenopisto. Helsinki: Yliopistopaino

- Tuomisto, Jukka. 1985. Aikuiskasvatuksen kehittymisestä käytäntönä, oppiaineena ja tieteenä. Teoksessa Manni & Tuomisto (toim.) Humanistin teemojen tuntumassa. Acta Universitas Tamperensis. Ser A vol 196 s.171-197
- Tuomisto, Jukka. 1989. Aikuiskasvatuksen suuri linja – sivistyksellisen tasa-arvon edistäminen. Teoksessa Kriittinen ajattelu aikuiskasvatuksessa. Vapaan sivistystyön XXXI vuosikirja. Kansanvalistusseura. Helsinki: Kirjastopalvelu oy
- Tuomisto, Jukka. 1991. Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen kehitys. Teoksessa Aaltonen, R. & Tuomisto, J. (toim.) Valistus, sivistys, kasvatus. Kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön XXXII vuosikirja. Jyväskylä: Gummerus
- Tuomisto, Jukka 1997. Esipuhe. Teoksessa Tuomisto, J. & Oksanen, R. (toim) Urpo Harva - filosofi, kasvattaja, keskustelija. Tampere 1997: Tampereen yliopisto.
- Tuomisto, Jukka. 1998. Suomalaisen aikuiskasvatustieteen perustanlaskijat: Zachris Castrén, Urpo Harva ja Aulis Alanen. Kasvatus 1/1998 s.72-85)
- Tuomisto Jukka 2003. Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä. Teoksessa Riikonen, Virve (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Opintotoiminnan keskusliitto ry. Vantaa: Dark Oy.
- Tuomisto, Jukka. Vapauden käsite vapaassa sivistystyössä. Painamaton opetusmoniste Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009 – 2012. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009:12
- Wuorenrinne, T. I., Kosonen V. 1950. Zachris Castrén Kansansivistäjä ajatustensa valossa. Helsinki: Otava